

VIGILIA

2016 / 5

A teremtett világ védelméről

BAKONYI GÁBOR: *A Néma tavasztól az átfogó ökológiáig*

ZLINSZKY JÁNOS: *Környezet- és teremtésvédelem*

NOBILIS MÁRIÓ: *Isten hozott, ökológia?*

Báthori Csaba, Juhász Anikó és Tomaji Attila versei

DONAUER EMESE: *Gabriel Marcel: Isten embere*

THIERRY LOISEL: *Gábriel kérése*

DEMETER MÁRTON: *Keresztény értelmiségi – értelmiségi keresztény?*

Beszélgetés Takács-Sánta András ökológussal

korlátozott képességekkel rendelkezünk. Ha meg is őrizte azt a képességét, hogy egy gyerek szemével tekintsen az életre, a dolgokra, ez minden bizonnyal már egy olyan gyerek tekintete volt, akit ez már nem igazán szórakoztatott. Aki talán félt tőlünk.

Gábriel. Mi mindannyian túl hosszán, túl sokáig gondolkodtunk azon, hogy ez a tragikus, szép pár közülünk való-e? Az volt-e, vagy az lesz-e? Ha az lenne, úgy sejtem, tudnánk róla, nem igaz? Fel kell-e tudnunk ismerni egymást, mint minden teremtménynek? Ahogy az emberek teszik. Akiknek nincs szükségük semmiféle ismertetőjelre. Egy ember számára nem szükséges, hogy bármiféle jeladással bizonyítsa ember voltát...

Hirtelen szorongás lett úrrá rajtam.

— Hacsak nem...

A hangom remegni kezdett. Vártam egy pillanatig, aztán minden erőmmel próbáltam összeszedni magam:

— De nem, a helyzet túlságosan perverz volna...

Ismét csend.

— Pedig ismertetőjelek nélkül honnan lehetne tudni, ki tartozik köztünk? Például te, Gábriel, ki biztosíthatna afelől, hogy...

Szakadék mélyén találtam magam. Egyszer csak elhagytak a szavak, a gondolatok. Használtak-e az emberek egymás között ismertetőjeleket? És mi használtunk-e? És vajon ebben a tágas univerzumban, ebben az ég és föld közötti szép nagy térben miféle kötelék kötött össze bennünket az emberekkel? Szemben ezzel a léttel, vajon összetartoztunk-e egykor?

Gábriel egy szót sem szólt. Én pedig egyre erősebben kételkedtem. Bár ezúttal igyekeztem hallgatni róla. A nő és a férfi, legalább ők közülünk valók voltak-e? Annyira szerettem volna azt mondani: igen. A válasz azonban fájdalmasnak mutatkozott, mert lehetetlen volt. A nő a dicsőség és a bukás után engesztelhetetlenül keményé, boldogtalanná és szörnyen narcisztikussá vált; a férfi pedig pénzemberré, aki eltompította, elhagyta, eladta a tehetségét.

— Itt a szakadék, folytattam. Ismertetőjel pedig nincs, Gábriel. Voltunk-e valójában? Nem kellene-e szerényebben megnyilvánulnunk, és képesnek lennünk megkérdőjelezni saját létezésünket? Mert végtére is, mi vajon közülünk valók vagyunk-e?

Felnéztem. Gábriel aludt.

(Pécs, 2014. május 13–14.)

Barna Anett fordítása

Takács-Sánta Andrással

TAUBER TAMÁS

Takács-Sánta András (1974) ökológus, egyetemi docens. Az ELTE Társadalomtudományi Karán működő Humánökológia mesterszak igazgatója, de tanít a Természettudományi Karon is. Az ökológiai fenntarthatóság helyi, kisközösségi megoldásaival foglalkozó Kisközösségi Program ötletgazdája és szakmai vezetője.

Ha dióhéjban kellene megtenned (mondjuk egy átutazó földönkívüli udvarias érdeklődésére), hogyan foglalnád össze a kihívásokat, amelyekkel a 21. századi emberiségnek szembe kell néznie?

Egy régi székely mondás úgy tartja, hogy az embernek el kell rendeznie a dolgát Istennel, a másik emberrel és a természettel. Ez a gondolat nemcsak az egyes emberre érvényes, hanem az egész emberiségre is. Noha 21. századi léthelyzetünk több szempontból is új a korábbiakhoz képest, most is „csupán” ennyi lenne a dolgunk. Egyrészt alaposan át kellene gondolnunk, hogy a modernitás, amely alighanem a világtörténelem első osztályos kísérlete a transzcendencia mellőzésére, mennyire bizonyult sikeresnek. Másrészt, ahogy azt az elmúlt bő 70 évben tettük, továbbra is fontos volna elkerülnünk az óriásháborúkat, illetve minél jobban vissza kellene szorítanunk a kisebb léptékű fegyveres viszályokat is. Harmadrészt radikálisan tompítanunk kellene az egyre égbekiáltóbb jövedelmi egyenlőtlenségeket, mivel ezek mind komolyabb társadalmi feszültségekkel fenyegetnek. Negyedrészt mindenképp fontos volna mérsékelnünk társadalmaink atomizáltságát a közösségek újbóli feltalálásával. Végül, ám korántsem utolsósorban, legalábbis enyhítenünk kellene az életünk minőségét veszélyeztető ökológiai válságot, áttérve egy, a mai nál sokkal mértékletesebb életmódra, főként itt, a centrum országokban. Mindezt persze pokolian nehéz lesz megvalósítani, ráadásul ez az öt feladat sokrétű összefüggésben is áll egymással.

Munkásságod elsősorban az utóbbi, noha „korántsem utolsó” problémakörre fókuszál. Te magad miként váltál a környezetünk minőségéért aggódó, és munkájával is annak védelmét szolgáló emberré?

Már kisgyerekkoromban lenyűgözött az állatfajok sokfélesége, bújtam az állatos könyveket. Ehhez jöttek még tizenéves koromban David Attenborough kiváló filmjei remek középiskolai biológiatanárom, Orbán Gábor jóvoltából. Arra határozottan emlékszem, hogy hosszú-hosszú éveken át, még fiatal felnőttkoromban is mennyire szorongató érzéssel töltött el, amikor újra és újra eszembe jutott: milyen sok csodálatos fajt tüntetünk el végérvényesen a Föld színéről. De nemcsak a természetvédelem érdekelt, hanem az emberek életminőségét rontó környezeti változások is. Már középiskolás koromban igencsak belemélyedtem például a nagyvárosi légszennyezés problémájába — alighanem azért is, mert budapestiként a saját bőrömön is tapasztalhattam. Mindenképp szerencsém volt azzal, hogy a rendszerváltást követő pár évben, éppen amikor döntenem kellett arról, milyen egyetemi szakot válasszak, a környezetvédelem viszonylag hangsúlyossá vált: számos újságcikket és könyvet olvashattam, jó néhány tévéújsort és filmet lát-

hattam a témában. Ám 1993-ban egyetemi szakok még nem igazán léteztek ezen a téren, úgyhogy be kellett érjem az ELTE biológus szakával. Ami igen színvonalas képzést nyújtott, rendkívül sok tekintetben formálta a gondolkodásomat, csak épp a kedvenc témámban nem adott túl sokat. Mégis egyetemista, illetve doktorandusz éveim során hallgattam néhány olyan előadást — nevezetesen Vida Gábortól, illetve az ELTE humánökológia képzésén Lányi Andrásról és Zsolnai Lászlótól —, amelyek meghatározó élményt jelentettek. Ahogy az akkorra sajnos már elhunyt Juhász-Nagy Pál könyvei is: egyetemista koromban mindegyiket többször is elolvastam. Amint megkaptam a diplomámat, és fölvettem a doktori iskolába, rögtön falni kezdtem az ökológiai válsággal kapcsolatos szakirodalmat. Doktorandusz éveim rendkívüli szabadságban teltek, aminek köszönhetően rengeteget olvasva, több korábban ismeretlen tudományterületbe belekóstolva gyakorlatilag átképeztem magamat humánökológussá. Ebben sokat segített, hogy már doktoranduszként elkezdhettem tanítani az ELTE környezettan, illetve humánökológia képzésein — amiért nagyon hálás vagyok Vida Gábornak, illetve Lányi Andrásnak, akik erre lehetőséget adtak. És ezzel rá is álltam arra a pályára, amiről szerencsére mindmáig nem kellett letérnem.

Mit akar megmenteni végső soron egy környezetvédő? A Földet? Az élővilág sokszínűségét? Az embereket? És végül is miért?

¹Paul C. Stern – Thomas Dietz – Linda Kalof: *Value orientations, gender, and environmental concern.* Environment and Behavior, September 1993, 322–348.

Ezek a kérdések leginkább alighanem azért merülnek föl, mert a „környezetvédő”, illetve a „környezetvédelem” szavakat használjuk rendszeresen. Olykor nekem is a nyelvemre jönnek, ugyanakkor úgy vélem, legjobb lenne elfelejtenünk ezeket. Lányi András szokta mondani, hogy „a környezet védhetetlen”, amivel nagyon egyetértek: ezt az elvont, rajtunk kívül álló, nehezen megfogható valamit, amit környezetnek szokás nevezni, nem fogjuk mi soha igazán védelmezni. Ez egyszerűen hibás retorika. Az ökológiai válság nem a „környezet” fenyegeti, hanem az életet. A saját életünket, más embereket, valamint más élőlényekét. A „miért” kérdésre tehát viszonylag egyszerű a válasz: az életet, az élet méltóságát akarjuk megmenteni, mert hogy értéknek tartjuk. A magunk életét, illetve másokét. Ezzel összefüggésben empirikus szociálpszichológiai vizsgálatok is kimutatták, hogy amikor a „környezeti problémák” miatt aggódunk, illetve tenni próbálunk ellenük, akkor vagy a saját életünket (illetve annak minőségét) féltjük, vagy más embereket, vagy pedig más élőlényekét.¹ Ugyanakkor az első kategóriát fontos különválasztanunk a másik kettőtől: saját sorsunkat (amibe a szűkebb családjunkat is beleérthetjük) ilyen vagy olyan mértékben gyakorlatilag mindannyian a szívünkön viseljük, másokét viszont sokan már egyáltalán nem. Kevés olyan ember akad, aki szeretné, hogy a kertje végében fusson egy autószertráda, vagy ott létesüljön egy veszélyes üzem, netán egy hulladéklerakó. Akinek a lakóhelye közelében terveznek egy ilyen beruházást, rendszerint akkor is „bezöldül” hirtelen, és tiltakozni kezd, ha korábban egyáltalán nem volt ez jellemző rá. Ilyen értelemben nincs is sok értelme felosztani a társadalmat környezetvédőkre és nem környezetvédőkre, hiszen amikor saját magunkról van szó, akkor szinte mindnyájan környezetvédők

374

vagyunk (ami egy újabb érv mellett, hogy a „környezetvédő” szót jobb volna átadni a feledésnek). Másokért viszont már jóval kevesebben, és jellemzően kevésbé aggódunk. Érdekes eredménye viszont az említett vizsgálatoknak, hogy aki mások sorsát is a szíven viseli, jellemzően egyaránt félt más embereket és más élőlényeket.

Eszerint tehát a határvonal azok közt húzódik, akik szívükön viselik más emberek (lények) sorsát, és akik nem. Miben sejthető meg a különbség gyökere? Válotzatható ez? Értelmes dolog-e például egyfajta „ökológiai megtérésről” beszélni?

A különbség gyökerének föltárása nem egyszerű feladat, úgyhogy két különösen fontos okot emelnék csak ki. Egyrészt abban biztos vagyok, hogy korunk individualizmusa, társadalmaink atomizáltsága komoly szerepet játszik mindebben. Másrészt a versengés elsőbbsége piaci társadalmainkban az együttműködéssel szemben szintúgy mindenképp lényeges tényező. Mindez pedig szoros kapcsolatban áll gondolkodásunk legmélyebb rétegeivel: értékrendünkkel és világnézetünkkel. „Ökológiai megtérés” létezik, ám sajnos nem valószínű, hogy felnőtt emberek körében tömegesen bekövetkezhetne. Az ökológiai gondolkodásmód ugyanis olyannyira eltér az uralkodótól (például folyamatosan a korlátainkkal szembesít bennünket, elveti a folytonos haladást feltételező történelemszemléletet stb.), hogy rendszerint csak hosszas párbeszéd eredményeként állhat rá át valaki. Ami pedig sok időt és komoly nyitottságot feltételez — és ez rögtön súlyos korlátot jelent sokak számára. Nem zárhatjuk ki persze a damaszkuszi úton történetekhez hasonlóan hirtelen „ökológiai megtéréseket” sem (magam is láttam erre egy-két példát), ám ilyenek alighanem még ritkábban következnek csak be. Ráadásul a széles körű tudati váltáshoz a társadalmi rendszer megváltozása is szükséges, ami igen lassú folyamat. Mindezek miatt az „ökológiai megtérést” nem annyira az egyének, sokkal inkább a nemzedékek szintjén tudjuk értelmezni: a régi gondolkodásmód hívei meghalnak, és van rá esély, hogy az új nemzedék már egy ökológiai gondolkodásmóddal rendelkezik majd. Persze erre semmi garancia, csak reménykedhetünk benne. És mivel ez a folyamat lassú, az ökológiai válság sürgetése ellenére kénytelenek vagyunk türelmesek lenni.

A katedréről (vagy a szószékről) vajon mennyire gyorsítható ez a folyamat? Mekkora súlya és hatása van ezeknek a pódiumoknak ma?

Az ember tanárként csak remélheti, hogy komoly hatást lehet így gyakorolni, de biztos nyilván nem lehet benne. Ilyen szempontból hálátlan szerep a tanároké (és úgy sejttem, a papoké sem lehet nagyon más): elmondjuk a katedrán a magunkét, de hogy ennek mekkora a hatása, az nagyon nehezen mérhető. Sokszor maga a diák sem tudhatja, hogy ha valamit változtat az életén, vagy ha egy bizonyos pályát választ, abban pontosan mekkora szerepet játszott egy adott tanára. Ám még ha tudja is, a tanár sokszor nem kap már visszajelzést erről, pláne ha sok év telik el közben. Úgyhogy olykor eszembe jut, hogy miért nem lettem inkább például kőműves: az ember fölépít egy házat, és azonnal látja, hogy a munkájának csakugyan lett eredménye. Ennek ellenére nyilván azért vagyok már bő másfél évtizede az egyetemi oktatói pályán, mert minden bizonytalanság dacára hiszek abban, hogy lehet így hatni.

375

Említetted gondolkodásmódunk mélyrétegeit, az értékrendet és világnézetet. Mennyiben tudsz egyetérteni Lynn White-tal, aki híres esszéjében² civilizációnk természetpusztító viselkedését egyenesen a zsidó-keresztény hagyomány számlájára írja?

²Lynn White, Jr.: *The historical roots of our ecologic crisis*. Science, 10 March 1967, 1203–1207. Magyarul: *Ökológiai válságunk történeti gyökerei*. In Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest, 2005, 167–177.

Az általad idézett székely mondás szerint embereken és természetén kívül Istennel is

Közel fél évszázad távlatából azt mondhatjuk, hogy Lynn White-nak legfeljebb kisebb részgazságai voltak. Ökológiai válságunk történeti gyökerei lényegesen összetettebbek és sokrétebbek annál, mint amit ő a cikkében vázolt. (Ez egyebek mellett a PhD-disszertáciomból is kiderül, amely *Bioszféra-átalakításunk nagy ugrásai* címmel könyv formájában is megjelent.) Ráadásul úgy tűnik, abban sem volt igaza White-nak, hogy a zsidó-keresztény hagyomány kifejezetten antiökologikus volna. Ki lehet persze ragadni néhány olyan mondatot a sok száz oldalas Bibliából, amelyek kétségtelenül értelmezhetők antiökologikusnak is (ugyanakkor szinte mindnek létezik másnyelven reális értelmezése is). Am ugyanígy találhatunk a Szentírásban legalább ennyi kimondottan ökológikus passzust is, amelyeket előszeretettel szegeztek szembe Lynn White-tal keresztények és zsidók újra és újra az elmúlt csaknem ötven évben. Am még ennél is sokkal fontosabb, hogy a Biblia egészében nem tekinthető antiökologikusnak — inkább csak az igaz rá, hogy a természet–ember kapcsolatra nem fektet túl nagy hangsúlyt. Mindezek ellenére határozottan úgy gondolom, hogy White esszéje egy nagyon fontos írásmű, amelyet mindmáig érdemes olvasni. White nem érdemelte meg azokat a sokszor durva és nemtelen támadásokat, amelyeket főleg bizonyos keresztényektől kapott (titulálták őt a Kreml ügynökének, sőt, még Antikrisztusnak is). Egyrészt észre kell venni, hogy ez az esszé egy keresztény ember tépelődő és önkritikus írása. Lynn White egész életében hívő keresztény volt, és aki figyelmesen olvassa a cikkét, észreveheti, hogy egyértelműen keresztény megoldást is javasol a problémára (a Szent Ferenc-i utat), tehát korántsem vallásellenes, sőt. Másrészt 1967-ben, amikor ez az írás megjelent, még épp hogy csak elkezdett tudatosulni az ökológiai válság, még épp hogy csak elkezdtünk gondolkodni erről a kérdéskörrel. Mindössze öt év telt a Rachel Carson-féle *Néma tavasz* megjelenése óta — ez az a könyv ugye, amelyet a legtöbb szerző a globális zöldmozgalom origójának tekint. Am White cikkének megjelenésekor még nincs meg például *A növekedés határai*, *A kicsi szép*, sőt, még Hardin nevezetes, a népesezési problémára fókuszáló esszéje, *A közlegelők tragédiája* sem. White elindított egy gondolkodást, föltett egy-két rendkívül fontos kérdést. Jó válaszokat azonban még nem adhatott rájuk, a válaszai szükségszerűen kezdetlegesek voltak egész egyszerűen azért, mert úttörőként még nem sok mindenre támaszkodhatott. Mi már könnyen beszélünk, és könnyen kritizálhatjuk őt, mert több évtized szakirodalmára alapozhatunk. Hozzá képest mi óriások vállán állhatunk, többek között Jared Diamondén vagy John McNeillén (hogy csak két, magyarul is megjelent kedvencemet említsem, akik a környezettörténet terén nagyot alkottak). White írása ellenben fontos kiindulópont, amely rendkívül sokakat inspirált további gondolkodásra.

Úgy érzem, hogy mostanra igen jól elrendeztük ezt a kapcsolatot. Azért fogalmazok így, mert bár keresztény szellemiségű nevelést kaptam, csak felnőtt koromban vált fontossá számomra a hit kérdése. Akkorra jöttem rá, hogy létezik a transzcendens, hogy van egy világ az anya-

376

rendezni valója van az embernek. Ez felbátorít annak megkérdésére, hogy a Te életedben hol tart ez a folyamat, és mi a története, ha ez elmondható.

Gyakran hallani (keresztény emberektől is), hogy a környezetvédők, a „zöldek” gyamús, hibás gondolkodású elemei a társadalomnak, akiktől inkább elhatárolódnunk kellene. Mi a véleményed erről a vélekedésről?

Meglátásod szerint egy ember meggyőződésrendszerében és értékrendjében milyen viszony állhat fenn érett keresztény hite és „zöld” attitűdje között? Egy-mással versengő, közbömbös, vagy egymást segítő meggyőzések ezek?

gin és az ésszerűn túl is. És akkor válik igazán teljessé az életünk, ha ezt a világot is befogadjuk. Nagy szerencsém volt azzal, hogy rábukkantam egy olyan közegre, ahol sokat fejlődhettem ezen a téren: rengeteg jót kaptam a Fasori Református Gyülekezetben Végh Tamástól és lelkészársaitól — kimondottan hiányzik is ez a gyülekezet, amióta nem Budapesten élek. Ugyanakkor nem igazán szeretem hangoztatni magamról, hogy keresztény vagyok, mert nem érzem magamat tipikus kereszténynek. Számos olyan sztereotípiát él a fejemben a keresztényekről, amelyeket önmagamra nézve nem tartok érvényesnek. Arra pedig rendszerint nincs idő, hogy elmagyarázza az ember: milyen hihetetlen sokféleség tapasztalható a kereszténységben belül is, mennyire különböző keresztény felfogások léteznek egyidejűleg. Ezek közül sokkal tudok azonosulni, jó néhány másikkal viszont egyáltalán nem. Elfogadhatatlannak érzem például a „csak az én felekezetem az üdvözítő, minden más ember szerencsétlen pogány” felfogást, ami sajnos még ma is sok keresztényt jellemez. Továbbá csak azokkal a keresztény megközelítésekkel tudok azonosulni, amelyek nem zárkoznak el a tudománytól: sem a természettudományoktól, sem pedig a történeti Jézussal kapcsolatos kutatások eredményeitől.

A „zöldek” ugyanúgy nagyon sokfélék, mint a keresztények. Léteznek olyan zöldek, akik ki akarnak vonulni a társadalomból, de olyanok még többen, akik nem. Utóbbi csoport tagjai közül sokan hisznek abban, hogy a társadalmi berendezkedésünkkel nincsenek alapvető gondok: pusztán ökotekológiák, és pár új törvény segítségével minden problémát orvosolhatunk. Mások viszont egy gyökeresen új társadalmi berendezkedés mellett kardoskodnak. Akadnak továbbá a zöldek között mizantropok és filantropok, vagy akár szelídek és agresszívek egyaránt. Satöbbi. Vagyis mindenki, aki azzal jön, hogy „a zöldek ilyenek meg olyanok”, egyszerűen csak azt árulja el magáról, hogy nem vette még észre ezt a hatalmas heterogenitást, tehát igen felületesek az ismeretei a zöldekről. Alig néhány olyan tulajdonságot mondhatunk, amely minden zöld gondolkodású emberre érvényes, ha egyáltalán léteznek ilyenek. És akkor még nem is szóltunk arról, amit korábban említettem: egy bizonyos szintig gyakorlatilag mindannyian zöldek vagyunk.

Összefüggésben az előzőekkel ez megint csak attól függ, hogy melyik keresztény, illetve zöld irányvonalról van szó. Több empirikus szociálpszichológiai munka kimutatta például, hogy a túlvilágba vetett hit csökkenti a környezeti problémák iránti érzékenységet.³ Vagyis egy erősen túlvilág-orientált keresztény felfogás nem nagyon fog összeférni semmiféle zöld gondolkodásmóddal. Ráadásul, ha ez a világ még siralomvölgy is, akkor tulajdonképpen nem is baj, ha pusztul. Ezzel szemben például a jézusi mértékletesség egyértelműen ökológikus. Vagyis egy, a mértékletességet hangsúlyozó keresztény felfogás könnyen összhangot fog találni sok zöld irányvonallal — ahogy például az amishok életmódját sokszor állítják be követendő mintaként bizonyos zöld körökben. Egyébként több empirikus szociálpszicho-

377